

Predrag Krstić

ANGAŽOVANJE I TRPLJENJE

SAŽETAK

Prvi deo rada posvećen je jezičkoj i logičkoj analizi termina, odnosno pojma angažmana i u njemu se zaključuje da, nasuprot svom uobičajenom značenju, on podrazumeva neku vrstu trpnosti, on štaviše ima karakter trpljenja. Drugi deo rada se oslanja na taj zaključak i bavi se mogućnošću da nešto tako ne samo pasivno nego i privatno, budući da bi se smisleno moglo govoriti o angažovanju kao mentalnom stanju, bude predmet ili čak nalog društvenih nauka. Zaključni deo rada sugerise uputnost semantičkog podvajanja „biti angažovan/a/o“ i „angažovati se“ i ukazuje na opštije nevolje koje proizlaze iz različitih razumevanja tog „sebstva“. Na kraju se izlaže mogućnost nijansiranijeg razumevanja angažovanja ukoliko se osmotri iz aspekta, njemu na prvi pogled suprotstavljenog pojma, pojma trpljenja.

KLJUČNE REČI

angažman, trpljenje, društvene nauke, sebstvo, strast

Ovaj tekst bi da bude jedna gotovo, moglo bi se reći i sasvim, banalna jezičko-logička analiza, koja ne može imati nikakve pretenzije da se meri sa uzornim izdancima takvog pristupa, kao što nema ni da saopšti neku na drugi način značajnu novost. Njegov cilj je pre da upozori na nešto što svi znaju, ali na previđanju čega često grade pretenciozne zahvate i zahteve. Njegov predmet će biti samo jedan pojam iz naziva temata „Angažman i kritika: između bunta i obavezanosti“, samo pojam angažmana, uglavnom zato što bi da, shodno naslovu, ukaže na makar jednu dilemu koju on intrinzično baštini, pre njegovog saodređenja prema kritici i smeštanja između pobune i obaveze. U idealnom ishodu, to ukazivanje bi pomoglo rasvetljavanju korelativnog statusa potonjih termina.

U okruženju iz koga pišem već je dosta kazano i napisano o angažmanu, na upućen i sada već za buduća istraživanja obavezujući način (da izdvojimo samo najambicioznije i najuspešnije poduhvate: Koprivica 2014; Krtolica, Zaharijević & Vasiljević 2016; Zaharijević & Vasiljević 2017). Usudio bih se da preko ili, možda bolje, nekako mimo njih ipak postavim (još) jedno pitanje. To pitanje nije baš toliko naivno da se esencijalistički pita za ono na šta uostalom ovako ili onako nastoje da odgovore svi ti priloz

– „Šta je uopšte angažman?“ – već jedno srodno ili naizgled srodno pitanje, koje pritom nije lišeno izvesne tendencioznosti u pogledu očekivanog odgovora. Moje sasvim prosto početno pitanje dakle glasi: „U šta spada angažman?“ I pojam i reč.

Prvo reč, očito imenica, muškog roda. Značenja „angažmana“ koja pronalazimo su, između ostalih, sledeća: služba ili rad na određeno vreme, redovna dužnost, stupanje u službu, pogodba, najmljivanje, nameštenje, zaposlenje, rad po ugovoru, učešće u nečemu, uloga, rola; obavezivanje, obaveza, obaveznost, radna obaveza, ugovorna obaveza, prihvatanje neke obaveze; zalaganje, davanje u zalog; uzimanje učešća u ratnim operacijama, čarka, sudar, sukob, boj. Tek na kraju i tek ponekih izlistavanja, pojavljuje se mogućnost da angažman znači i delatnost pisca, umetnika, javnog delatnika u određenom društvu ili pokretu; svrstanost. Ako pogledamo šta stoji pod infinitivom odgovarajućeg glagola, stvar je, očekivano, sasvim analogna. Angažovati se može neko, uključujući i sebe, ili čak nešto, ukoliko se taj neko ili to nešto primi ili uzme u službu, uposli, ukoliko se sklopi pogodba, ali i ukoliko se zadobije neko za nešto, pokrene na nešto, kao kad se angažuje stručnjak ili saradnik, ili ukoliko se neko, najzad, založi, zauzme za nešto, (u)meša u nešto, postane učesnik, uzme udeo u nečemu.¹ Među sinonimima se obično pobrajaju sasvim opšte odrednice za koje „angažman“ stoji: opet prvo one koje se odnose na obavezu, prihvatanje obaveze, rad, posao, zaduženje, upošljavanje, ugovaranje, pa tek onda učestovanje, udeo, intervencija, delovanje, participacija, posredovanje, doprinos, svrstanost i uplitanje (Ćosić i saradnici 2008; Šarić & Wittschen 2008).²

1 Ako se konsultuju „klasični“ referentni rečnici za ovaj jezik ili ove jezike, Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* ni ne pominje angažman, angažovanje, niti ikoju izvedenicu (uporediti Skok 1971), a Milan Vujaklija u svom *Leksikonu* insistira, reklo bi se, i više nego drugi koji izvesno tome daju prednost, prevashodno na značenju obaveznosti: pored samog „angažmana“ stoje značenja: „obavezivanje, obaveza, obaveznost“, „neko plaćanje“, zatim „zalaganje, davanje u zalog“, onda ono „stupanje u službu, pogodba, najmljivanje“, kao i sama „služba, redovna dužnost“. Kada je reč o glagolu „angažovati ili angažirati“, pored gore već navedenih značenja, i on pre svega znači „obavezati“, „obavezati obećanjem“, pa sledi onaj sklop „uzeti u službu“, „najmiti“, potom tek „pobuditi, nagovoriti, navesti, skloniti koga na što“ ili „upustiti se u nešto, pustiti se“, „uplesti se u borbu“, a najzad samo sa dodatkom onog „se“, „angažirati se“ ili „angažovati se“, nastupa i značenje „zauzimati se“, „zalagati se (za koga ili što)“. Na kraju se navodi i prilog „angažovan“ – za koji se utvrđuje da znači, naravno, „obavezan“, ali znači i „koji se obećao, koji je uzet u službu“ ili je – „zapleten u borbu“ (Vujaklija 1970: 44).

2 Među zanimljivim primerima korišćenja „angažmana“ u rečenicama koji se navode izdvajamo najupečatljivije: „Moj angažman je propao“; „Generale, prenosim vam Firerove osobne čestitke na hrabrosti i odanosti SS-u tokom vašeg angažmana u Italiji“; „Neću stati dok ne raskrinkam tog nitkova, makar morao angažirati sve ljude u svojoj

Ali još jedna stvar je očita: imenica angažman je uvezena. Iz francuskog *engagement* i *engager* preselila se, izgleda, u neizmenjene ili jedva izmenjene oblike nemačkog *Engagement* i *engagieren* i engleskog *engagement* i *engage*, i dospela do takoreći gotovo isto tako direktne varijante u našem jeziku kao „angažman“ i, ovog puta ipak sa odgovarajućim domicilnim infinitivnim sufiksom, „angažovati“. Ivan Klajn (Klajn 2004: 9) predlaže da se toj domicilnosti da prednost i kada je o imenici reč: nedvosmisleno namime sugeriše da je umesto „angažman“, „u prenesenom značenju (politički, društveni angažman, angažman pisca i slično)“, bolje upotrebiti, duhu jezika primerenije, izraze „angažovanost“ ili „angažovanje“. A upravo bi o takvoj upotrebi, o takvom angažmanu trebalo da se radi u ovom i okolnim priložima. I važnije, u rečima „angažovanost“ ili „angažovanje“ neskriveno se razotkriva da se u „angažmanu“ radi ne o bilo kakvoj, nego o glagolskoj imenici, upravo od glagola „angažovati“, jasna stvar.

Glagolske imenice su, naravno, uopšte, od glagola izvedene imenice, i označavaju isto što i infinitiv glagola: vršenje glagolske radnje ili rezultat svršene radnje, stanje ili zbivanje. Ali bih posebno da podsetim na to kako se u srpskom jeziku grade glagolske imenice od prelaznih, svršenih ili nesvršenih glagola: za osnovu se uzimaju oblici trpnog glagolskog prideva (na „-n“ i „-t“), po pravilu od nesvršenih glagola, pa joj se dodaje sufiks „-je“, a onda se suglasnici „-n“ i „-t“ jotuju sa „-j“ iz nastavka i dobija se „-nj“ i „-ć“. Drugim rečima, osnova uzeta od trpnog prideva osnovnog glagola vezuje se za sufiks „-e“ ispred kojeg je jotovani alomorf gradivne osnove. Primeri jotovane osnove i sufiksa učiniće objašnjenje manje zamornim: glagol je „pisati“, glagolski pridev trpni je „pisan“, sufiks je „je“, a rezultat je „pisanje“. Isto važi i za „mišljenje“, „pamćenje“, „udaranje“, „plivanje“, „crtanje“, „spavanje“, „ljubljenje“, „pevanje“...³ Ali ovde ne želim da obnovim znanje o gramatičkim konstukcijama, nego da istaknem onu osnovnu ili ono osnovno glagolskih imenica, da naglasak stavim na trpnost gradivnog prideva, koju verujem da bi trebalo u izvesnoj, zapravo u značajnoj meri imati i vidu kada je reč i o karakteru svega onoga što on gradi – pa i „angažovanja“.

Trpni glagolski pridev je prost nelični glagolski oblik koji označava da se na nekome ili nečemu vrši ili da je izvršena neka radnja, da neko ili nešto trpi neku radnju, i služi za građenje pasiva – trpnog stanja – složenih glagolskih oblika. Pridev je zato što ima osobine prideva, što razlikuje sva tri roda i oba broja; glagolski je jer je reč o glagolskom obliku, o tome da dolazi, potiče od glagola; ali „trpnim“ se naziva upravo i jedino stoga što sobom

organizaciji“; „Kada te ja otpustim, nitko drugi ovde nikada te više neće angažirati“ („Angažirati. Značenje i definicija“ 2020).

3 U ređim slučajevima kada se imenica gradi od svršenih glagola, dodati sufiks će biti ne „-je“ nego „-će“ ili „-ba“, kao u „uskrsnuće“, „raspeće“, „ulegnuće“ ili „prosidba“.

i ne podrazumeva ništa drugo do da je subjekat pasivan, da trpi radnju, da je, kao i pridev, u trpnom stanju, u stanju trpljenja neke radnje koja se na njemu vrši ili je (s)vršena. Gradi se od infinitivne ili prezentske osnove i nastavaka „-n“, „- en“ „- ven“ i „- t“. Tako je traktat „pročitani“, čitalac „potreseni“, a mudrost „prolivena“ ili „prosuta“. Glagolski pridev trpni od glagola „angažman“, odnosno „angažovanje“, bio bi dakle „angažovan/a/o“, kao kada bi se reklo „Naučnik je angažovan“. Znači li to da je i on u trpnom stanju, da pasivno trpi radnju? Odgovor je nedvosmisleno „da“ i, to bih pride da tvrdim, ne samo kada je o gramatici reč.

Glagolski oblik trpnog prideva može, doduše, da se upotrebi i kao pridev koji stoji ispred imenice i bliže je određuje, kada je u službi atributa i funkcionise kao klasičan opisni pridev. Ali to ništa ne menja na stvari, na stvari naime trpljenja, možda je čak samo ističe: *ofarbana* kosa, *prženo* meso, *zaslužena* nagrada i, naravno, *angažovan* naučnik. Uz to što može imati atributivnu funkciju uz imenice, trpni glagolski pridev prevashodno i bezizuzetno služi za građenje pasiva. On sam se gradi isključivo od prelaznih glagola upravo zato što označava da su subjekti pasivni, odnosno da je na njima izvršena radnja, neko stanje i zbivanje. A to da su subjekti u njemu i s njim nužno pasivni kazuje konačno i drugo ime glagolskog prideva trpnog: pasivni particip (Klajn 2005: 127–130). Angažovan naučnik je onda pasivan? Njegov angažman, njegova angažovanost ga čini pasivnim? Najpreciznije, angažovanost naučnika je pasivnost? Tako se ispostavlja. Zasad.

Ako sada logici postavimo isto pitanje koje smo postavili gramatici – u šta spada angažman? – onda se zapravo pitamo pod koji opštiji pojam on potpada, podređuje mu se, koji najviši pojam ga obuhvata svojim domenom. Tradicionalno se potonji, najopštiji pojmovi, nazivaju kategorijama. Bez namere da ulazim u dugoveku i već skoro muzejski arhiviranu istoriju razvrstavanja kategorija, skupa pojmova u koje sve što postoji (i ne postoji) spada, kao ni u osporavanje takvih nastojanja, pozvao bih se samo na početak tog možda i uzaludnog ali plemenitog napora, na Aristotelov (Αριστοτέλης) spis *Kategorije*.

Kao što je poznato, on tamo piše da „svaka bez ikakve veze iskazana reč“ ili sve što se „iskazuje bez ikakvog sastavljanja“,⁴ sobom, ponaosob gledano, označava jednu od deset mogućih „stvari“: supstanciju, suštinu; količinu, odnosno „koliko“; kvalitet, odnosno „kakvo“; odnos, to jest stvar u odnosu; mesto, što će reći „gde“; vreme, što će reći „kada“; položaj, preciznije „biti položen“; posedovanje, ono „imati“; delanje, koje se odnosi

4 Muka je sa prevodima i inače, a možda naročito kad je o prevodu spisa iz antičkog sveta reč. Prostora ima tek toliko da se, bez dublje analize, ponude alternativne varijante fragmenata koji su ovde od značaja onih prevoda koji su u domaćoj upotrebi: Aristotel 1970: 7-8; Aristotel 1992: 38-41.

na „činiti“; najzad, trpljenje, koje nema drugu reč do „trpeti“. A onda slede ništa manje čuveni, naprotiv, primeri onoga što potpada pod ovih konačnih deset kategorija: ako bi se jednom rečju ili ugrubo kazivalo, suštinu bi primerom reprezentovali „čovjek“ ili „konj“. Kvantitet, koliko je nečega, to je kao kad se kaže „dva“ ili „tri lakta dugačko“, a kvalitet, kakvoća, bilo bi reći „beo“ ili „pismen“, doslovnije, „gramatici vičan“. Primeri za odnos, odnosno stvar u odnosu, jesu „dvostruko“, to jest „duplo“, „polo“, „veće“; za mesto, ono „gde“ – „u Liceju“ i „na trgu“, a za vreme, ono „kad“ – „juče“, „lani“, drugim rečima, „prošle godine“. O položaju ili „biti položen“ bilo bi reći kada bismo, recimo, kazali „(on, neko, nešto) stoji“ ili „sedi“, a o posedovanju, onom „imati“, onom „imanju“ nečega, kada bismo kazali „on je obuven“ ili „naoružan je“. Najzad, primer za delanje, za kategoriju „činiti“, bio bi „seći“ ili „rezati“, „paliti“, odnosno „on seče/reže“, „on pali“, a za trpljenje, za kategoriju „trpeti“, „biti rezan“, „biti paljen“ ili, brutalnije i definitivnije, „on je isečen“, „on je je izgoreo“. Aristotel još dodaje, takođe je opšte znano, kako ništa od navedenog, nijedan od tih termina, kao i svaki pojam, sam sobom ništa ne kazuje, već tek u sudu, tek kada se sastave ti termini, nešto postaje tvrđenje ili poricanje, istinito ili lažno. „Čovjek“, „belo“, „trči“, „pobeduje“, to su ovog puta primeri kako ono što nije sastavljeno, izrazi koji nisu ni u kakvoj vezi, nemaju nikakvu, danas bismo rekli, „istinostnu vrednost“.

Igde bi dakle spadao angažman, gde bi dakle spadalo angažovanje? Prema našem sluhu i, neretko bi se reklo, kontraintuitivno – u kategoriju trpljenja. Angažman nije nikakva suština, nikakav neko (ili nešto), ni čovek ni konj, nije ni mera za dužinu niti i za šta, niti je odlika poput neke boje ili slovesnosti. Vrlo teško bi se dao svrstati i u odnos, uostalom s čim, na način na koji su to dvostruko ili veće, nikako ne bi ni u mesto, mada bi se mogao odvijati i u Liceju ili na trgu, kao ni u kategoriju vremena, mada se mogao odigrati juče, prošle godine ili bi se mogao odigrati za deset godina. Nema govora da je u angažmanu ili sa angažmanom reč ni o položaju, jer on niti stoji niti sedi niti išta slično, ni o posedovanju, imanju, jer sobom ne svedoči o opremljenosti ili oboružanosti ničim, ali ni o delanju, činjenju, za koje bi doduše možda mogao poslužiti kao drugo ime, ali ne i kao primer: sam angažman niti seče niti pali – osim možda onog angažovanog. Stoga i jeste trpljenje: „biti angažovan/a/o“ znači biti isto što i – ponekad je to i više od analogije – „biti rezan“, odnosno rastrzan, „biti (na)paljen“.

Može biti da ovo preletanje kroz kategorije još ne otklanja sumnju. Možda bi angažman mogao biti neka vrsta suštine, možda ne kao ljudi ili konji, ali da kao apstraktni pojmovi, poput „teskobe“ ili „kritike“, recimo. Nevolja je što to ne samo da je daleko od aristotelovske intuicije, nego što ostaje nejasno, ako ne i nezamislivo, ima li ikoje imenice, naročito ako se tako

„ontologizuje“, kojoj se ne može pripisati suštastvenost. Nešto je ozbiljnija sumnja da bi „angažman“ mogao spadati u „odnose“. Zaista, u angažovanju, kada se misli iz prvog lica, kao „angažovati se“, ima nečeg što smjera izvan sebe, napolje, pa se utoliko odnosi prema nečemu. Ali ta povratnost, to sebe angažovati, videćemo, pre je svedočanstvo da radnja ostaje na samom sebi, da nema drugog prema čemu/kome bi se odnosila, pa bismo neku varijantu samoodnosa morali da ustanovimo kao podskup odnošenja. Pa čak i tada, „angažman“ kao „angažovati se“ ne bi ništa kazivao o vrsti tog odnosa, naročito ne na aristotelovski način mernih jedinica, već uglavnom samo o tome da postoji neki odnos prema sebi. Konačno, možda je ponajveći problem što bi takvim sužavanjem smisla „angažovanja“ na samoradnju potpuno iščezao onaj primarniji aspekt njegovog značenja: biti angažovan, obavezan na nešto, uzet u službu od nekoga.

Najsumnjivije je, naravno, zašto „angažman“ ne bi bio delanje. I bio bi – samo što onda ne bi spadao u njega, iskušavam hotimice provokativnu tezu. Paradoksalno, on bi mogao biti delanje, ili čak i odnos, tek kada se misli na onaj način na koji se ne misli kada je reč o političkom, društvenom i sličnom angažmanu: kada neko angažuje nekog da obavi neki posao. Ali reći da neko nešto seče ili pali nekog, pa čak i da se neko seče ili pali, sasvim je različito od reći da se angažuje. Pitanje šta potpada pod kategoriju činjenja je pitanje šta neko konkretno radi. „Jan Palah se spalio“ nesumnjivo nam nešto kazuje o onome što je činio, ali „Jan Palah se angažovao“ ne kazuje ništa što bi se (mnogo) razlikovalo od „Jan Palah je nešto (u)činio“. Sam angažman ništa ne radi. On se, s dobrih razloga, poistovećuje sa delanjem uopšte ili, u boljem slučaju, sa nekom njegovom određenom vrstom, koja ipak, verujem, sama sobom nije dovoljno određena da bi potpadala pod najopštiji rod činjenja. Ispražnjeno od svake specifikacije, esencijalizovano, a naročito u formulaciji „biti angažovan“, angažovanje je ili delanje uopšte, istoznačeno sa činjenjem, pa može poslužiti tek kao moderno osvežavanje tog termina, ili trpljenje dejstva. I, najzad, ne samo zbog pogodnosti teorijskog razvrstavanja, čini se uputnijim, zgodnijim, izazovnijim svakako, odbraniti se od „folk“ asocijacija i prepustiti angažman njegovoj sudbini: forsirati za ovu priliku njegovo razumevanje kao trpljenja.⁵

* * *

Ako je tako, ako je priča o angažovanju priča o trpljenju, onda ona možda i nije drugo do jedna, u najboljem slučaju, interna, lična, privatna priča, priča, ako je uopšte značajna, značajna samo za psihologiju. Ne vidi se,

⁵ Zahvaljujem uredniku sekcije i anonimnim recenzentima na dragocenim primedbama koje su pomogle izvođenje ovog, kao i drugih pasaža rada.

makar na prvi pogled, kakvu bi važnost ona mogla imati ne samo za filozofiju i teoriju društva, nego i za javnu delatnost. Reći da je neko angažovan, prema rekonstrukciji koju sam ponudio, ne bi se (mnogo) razlikovalo od toga da kažemo kako je neko bolestan ili euforičan, ojađen ili razdragan. Uvek je u igri neki vid trpljenja, sudbine koja je nekog zadesila ili karaktera koji ga opredeljuje – to kod Heraklita (Ἡράκλειτος) i makar od njega pada ujedno (Heraklit 1979: 50, fragment 119). Tako viđeno, to trpljenje, ukoliko je patnja, svakako zaslužuje pažnju, ali terapeuta ili humanitarnih delatnika, a ne neko posebno izučavanje, još manje zagovaranje (osim u onom smislu pričanja o nečem drugom da se ne bi mislilo na to, za-govaranja da se skrene pažnja na veselije teme, zapravo onog od-govaranja od muke koja se trpi).

Kolega Rastko Jovanov je, na jednom od brojnih seminara o ovoj temi na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, to neuporedivo najelegantnije i, na informativan koliko i inspirativan način, opominjuće artikulisao: „angažman je mentalno svojstvo“ ili „mentalni stav“ (Jovanov 2018: 9.41-10.02 minut snimka). Rasplet njegovog izlaganja išao je dalje putem koji ne bih sledio, u smeru, ako dobro tumačim, preimućstva pristupa „socijalne ontologije“ u odnosu na pristup koji bi da preduzme „teorija angažovanja“, teorija uostalom u pokušaju ili nastajanju, te demonstracije da prva bolje pokriva i objašnjava sve na šta pretenduje usredsređivanje na angažman kao ishodišnu tačku. Umesto socijalnoj ontologiji, za koju nemam dovoljno ni upućenosti ni sluha, radije bih se ovom prilikom obratio klasičnoj sociologiji, verujući da je ona sasvim dovoljna da odgovori na pitanje koje sada nameravam da plasiram:⁶ da li to što je nešto mentalno svojstvo ili stav – tradicionalnim rečnikom: „stanje svesti“ – zaista isključuje mogućnost ili makar poželjnost da se to nešto „društveno“ zahvati, da se predstavi i analizuje kao transpsihološki fenomen?

Verujem da je odgovor jednoznačno „ne“. Kao i da to i takvo zahvatanje i shvatanje može biti produktivno. Uzmimo samo primere nekih drugih „stanja svesti“ koja su avanzovala do društvenih fenomena i zaslužila neke dragocene teorijske obrade. Uzmimo primer koji je sasvim udaljen,

6 Potpuno ostavljajući po strani pitanje da li uošte možemo govoriti o angažmanu kao stanju svesti (videti prilog Marka Lošonca u ovom broju), kao i još teže pitanje (ne)mogućnosti ili (ne)opravdanosti, makar iz skeptičke ili kartezijanske perspektive, da čemu, ikome drugom, pripišemo stanja svesti: „Neko može da pripiše stanja svesti sebi samo ako može da ih pripiše drugima. Neko može da ih pripiše drugima samo ako neko može da identifikuje druge subjekte doživljaja. A neko ne može da identifikuje druge ako može da ih identifikuje samo kao subjekte doživljaja, posednike stanja svesti“ (Strawson 1977: 100; za već dugoveku raspravu o toj temi, videti, između ostalog, informativni pregled: Avramides 2001).

možda na suprotnom polu od angažovanosti, primer samoće ili usamljenosti. Već i Montenjevi (Montaigne) ili Rozanovljevi (Розанов) eseji (Montenj 2017; Rozanov 2005), da ne idemo unazad do stoika (Aurelije 2003), bili bi dovoljni da daju makar malo „društveniji“ značaj samovanju i mentalnom ozračju koje ga prati ili uslovljava. Ali, više konceptualno, i akademski neuporedivo temeljnije i uticajnije, makar od Rismana (Riesman) (Risman 2007) do Patnama (Putnam 2008) proteže se pitanje samoće kao dijagnostički instrument ili barem simptom *Zeitgeist*-a.

Ili, možda još gore – u samoj stvari nesumnjivo gore – ima li šta suprotstavljene angažovanju kao mentalnom stanju od onog koje vezujemo za samoubistvo? Dirkemovo (Durkheim), štaviše, empirijsko istraživanje samoubistva učinilo ga je punopravnom temom sociologije, upravo kao akademske discipline, hotimičnim preuzimanjem i specifičnim rasvetljavanjem motiva koji su prethodno analizovale druge naučne oblasti. Samoubistvo je tako postalo ne samo značajan psihološki, biološki ili ekološki – na stranu nesvodivo privatni, intimni, lični, „egzistencijalni“, nepodložan nauci uopšte – nego i društveni fenomen, koji onda zahteva i odgovarajuće objašnjenje. Stope samoubistva ilustruju kako nedovoljna ili preterana regulacija i integracija u društveni organizam vodi predvidljivoj kvoti dobrotvoljnih smrti: „anomičnom“ i „egoističkom“ (Durkheim 1951: 152-170, 241-276), odnosno „altruističkom“ i „fatalističkom“ samoubistvu (Durkheim 1951: 217-240, 276).

A angažovanje? Može li se ono tako strogo, naučno, bezdušno i dakle pravično, analizovati? Ukoliko se, naime, angažman poistoveti ne sa nekim posebnim ili čak kakvim-takvim „aktivizmom“, nego pomalo preopšte sa svakom prema spolja okrenutoj aktivnosti, jedna analogija sa Dirkemovom studijom se čini da bi i tu mogla biti uputna – zapravo jedno upozorenje. Raspravljajući, naime, o etiologiji različitih tipova samoubistva, on opominje da apstiniranje od takve orijentisanosti, od delanja, od akcije – kolokvijalno „teoretisanje“, a zapravo onaj „višak“ ili metastaza (auto)refleksivnosti – kao odvajanje od života i njegova negacija, može biti rizično i čak pogubno: „Ako se svest individualizuje preko izvesne tačke, ako se odveć radikalno odvoji od drugih bića, ljudi ili stvari, zatećiće se nemoćnom da komunicira sa samim izvorima svoje normalne prehrane i više neće biti ničega na šta bi se primenila. [...] Misliti, rečeno je, znači apstinirati od delanja; u istom stepenu, stoga, to znači apstinirati od života.“ (Durkheim 1951: 279-80)

Opštije govoreći, pridržavanje „stanja svesti“, a naročito ukoliko angažovanje spada u njih, za individualne i stoga za društvene nauke neinteresantne pojave, moglo bi se pripisati prenebregavanju razlike između „ličnih problema i strukturnih ili javnih tema“, jednom manjku upravo „sociološke

imaginacije“ koji onda, u svojim tipičnim izdancima, brka dva nivoa analize „u pokušaju da objasni javna pitanja ličnim problemima ili istoriju biografijama pojedinaca“: „Problem se tako javlja kao karakter pojedinca i kao njegov neposredni odnos sa drugima. Pitanja moraju da se bave stvarima koje transcendiraju to lokalno okruženje pojedinca i obim njegovog unutrašnjeg života“, upućuje elementarna disciplinarna i disciplinujuća diferencijacija Čarlsa Rajta Milsa (Wright Mills 1967: 8).

Pitanja se, međutim, ukoliko je o sociologiji reč, generišu kao, samo naizgled paradoksalno, svojevrzni odgovori na dinamiku društvenog sistema i odvijaju se u širem strukturnom i istorijskom kontekstu unutar kojeg se karakter pojedinca tek uobličava. Takav pristup nastoji da izađe iz lične i po pravilu ideologizovane perspektive, proglašavajući i prividno individualne fenomene javnim pitanjima, strukturnim problemima, a ne problemima karaktera pojedinca. U sasvim zaoštrenoј varijanti, „sociološki“ ili „socijalnoantološki“, onda se smatra da društveni sistem ima bezuslovno prevashodstvo u odnosu na sve njegove manifestacije u vidu – patoloških ili ne, svejedno – slučajeva ličnih problema, odnosno problema za koje se verovalo da spadaju u ekskluzivni domen psihičkog ustrojstva pojedinih ličnosti.

* * *

Ali ovim je samo pokazano da angažovanost, i kao „stanje svesti“, može da bude tema nauka o čoveku. Štaviše, ukoliko je trpno stanje, utoliko će se lakše izložiti onom zahvatu uma žudnog saznanja suština koje se obično naziva naučnom analizom; bezbolnije će, dakle, istrpeti razlaganje, raščlanjivanje. Da li će se pritom osmotriti kao društvena patologija, vrednosno neutralan ali i polipotentan društveni fenomen ili kao poželjan ili čak imperativan odnos prema svetu, ovde nije presudno. Važno je da njegovo posmatranje – u skladu sa elementarnim zahtevom naučnog metoda (gotovo) ma koje metodologije – ne treba brkati sa njegovim praktikovanjem, makar ne istovremeno. To nije ili ne bi trebalo da bude posmatranje sa učešćem – osim ako se neće, uvek pomalo nečasno, uvredljivo, da egzotizuju angažovani – ili barem nije to ništa više nego ma koja druga saznajna delatnost koja vazda nastoji da osmotri stvari pre svega sa strane, distancirano. Ako joj je do saznanja.

A ako je do bunta onih spremnih da se u prevratničkom spektaklu raspomamljenog „(pro)aktivizma“ oprostite od uma, uputno je podsetiti se na one blagotvorne opomene koje su fetišizaciji revolucionarne „prakse“ uputili Levi-Stros (Lévy-Strauss) (Levi-Stros 1978: 313-315; uporediti Sartr 1983: 98, 102), Gadamer (Gadamer 1978: 600) ili Adorno (Adorno, 1997: 797).

Strukturalizam, hermeneutika ili kritička teorija, čak i onda kada su „vođene emancipatorskim interesom“ (Habermas 1980: 312), izborile su se da ostanu teorije upravo depotenciranjem, a ne promocijom, bezglavog „angažmana“. U tome se sastojao i u tome bi valjda uvek trebalo da se sastoji njihov „angažman“: angažovanost (u pasiv artikulisan simbol aktivnosti) teoretičara, ali i javno angažovanje (u smislu aktivizacije receptivne pasivnosti) njihovih nekrivotvorenih uvida. Nekakav aktivni angažman teorije, dakle, ipak postoji? Jamačno, kao i svaki drugi. I on podleže istom kritičkom pogledu kakvom i sam izlaže predmete koje tematizuje. S tim što je to, u ideji makar, dobrovoljno i u njegovom carstvu obavezujuće samoizlaganje.

I upravo ta odgovornost da se „položi račun“ o vlastitom mišljenju preseljava misao na polje semantike, na pitanje šta primišljamo kada čujemo da je neko „angažovan“, šta uopšte mislimo da znači sintagma „biti angažovan/a/o“. Jer ona se može protumači na dva načina. Sasvim „trpno“, izvesno: „biti angažovan/a na poslovima uklanjanja leševa“, na primer (angažman za koji se razumno pretpostavlja da u njemu nema [dobro]voljnosti). Ali bilo bi nepošteno ne primetiti i onu razliku koja nešto bitno signalizira. „Biti angažovan/a/o“ može se, i siguran sam da većina tako (pred)postavlja stvari, tumačiti kao da je neko u stanju angažovanja, i dalje doduše gramatički trpno, ali zvuči kao da nikakva nevolja i manjak volje nisu uračunate već – naprotiv. Stoga bi možda bilo prikladno, mada je teško ustanoviti pravilo, rezervisati „biti angažovan/a/o“ samo za ono angažovanje koje drugi nameću ili angažovanje koje svakako, čak i kad je željeno, čak i kad nas neko angažuje na poslovima na koje konkurišemo, dolazi spolja. A za onaj drugi slučaj koji nema „drugost“ kao odredbenu, kao što i doliči, upotrebiti nešto što upućuje samo na sebe, povratni glagol: „angažovati se“. Verujem da se ova distinkcija lako prenosi, odnosno da već postoji i u (mnogim) drugim jezicima.⁷

Iako nesprovodiva ako se ima u vidu svakodnevna komunikacija, to nije loša ideja ukoliko je do boljeg razumevanja u govoru koji tematizuje angažman. Ali nevolje i sa usvajanjem te preporuke, slutite, ne prestaju. Na prvi pogled stvar izgleda dobro: apelovanjem na sagledavanje i prevodenje jedne dimenzije „(biti) angažovan/a/o“ kao „angažovati se“, „angažovanje“ smo svrstali u one retke slučajeve trpnog prideva koji se grade od povratnih

7 (Jemanden) Engagieren i sich engagieren u nemačkom, to engage someone i to engage oneself, recimo, u engleskom jeziku. U kojoj meri se potonje značenje, u svojoj razlici od prvog, previđa ili podrazumeva, svedoči i i njegovo izostajanje iz brižljivog razvrstavanja „smislova“ angažmana koje je upriličio Ben Berger (Ben Berger). Iako insistira na pažnji za račun naloga aktivnosti kada je reč o „građanskom angažmanu“, ili možda baš zato, ne nalazi mesto za upućivanje na povratnost u svojoj trijadi: *engage in, engaged by i engage with* (Berger 2011: 37)

glagola. Ima dakako takvih: „načitan“ dolazi od „načitati se“, „nasmajan“ od „nasmejati se“, „zaljubljen“ od „zaljubiti se“. „Angažovan/a/o“ bi onda dolazilo ne tek od „angažovati“ nego od „angažovati se“. Sa tim „angažovati se“ kao da počinje druga priča, ona zanimljivija, koja se češće podrazumeva i koja sada bezbedno može da se ispređa.

Taj je potez, međutim, u drugoj potenciji problematičan – uglavnom i upravo stoga što uključuje ono „se“. To „se“ u svom jezičkom funkcionisanju ne može ili ne sme da ukazuje ni na kakvu depasivizaciju već – opet – naprotiv. Tako, gramatički gledano, čini se da nema osnova za naročito razlikovanje slučaja „biti angažovan/a/o“ od „angažovati se“. Pasiv ili drugo, srpsko ime, koje glasi „trpno stanje“, pridev je koji označava nekoga (ili nešto) ko je u stanju da oseća ili pati. Taj smisao patnje, trpljenja, gradi se na dva načina: ili od trpnog glagolskog prideva i pomoćnog glagola „biti“ ili od glagola u aktivnom obliku i rečce „se“. Dakle i „angažovati se“ je pasiv jednako koliko i „biti angažovan/a/o“, samo se drugačije gradi: rečca „se“ je gramatički dodatak, produktivna moneta za gradnju glagolskog oblika. „Ova muzika se rado sluša“, a „ovo društvo se žustro angažuje“. Jedina je razlika u tome što smo se sada pri izgradnji pasiva poslužili aktivnim vidom glagola i dodali „se“ – ali upravo ne bismo li ga pasivizovali, depersonalizovali. Pasivu je prethodio aktiv, u nekoj aktivnoj rečenici ili putem nje i – minuo je, prebacio težište na bezlično odvijanje. A sva je prilika da smo upravo to želeli da izbegnemo, da smo želeli nešto drugo da kažemo kada smo „aktivnu“ rečenicu, recimo: „Angažovanje društva je žustro“, pretočili u: „Društvo se žustro angažuje“. Nismo hteli da istaknemo, ne samo ili ne toliko, „angažman“, on se čak depotencira s gubitkom statusa rečeničnog subjekta, nego upravo ono što on sada opisuje, „društvo“, ali ipak ne bilo koje društvo, nego jedno određeno, preciznije opisano, „angažovano“ društvo – koje će se onda, s pravom ili ne, kreditirati ne samo kao rečenični subjekt, nego i kao nosilac onoga što će se diskurzivno uveličati do „subjektivnosti“.

Očito se sada problem preseljava na polje glagola, preciznije, značenja i funkcije tih glagola u aktivnom vidu kojima se može pridodati „se“ pri izgradnji pasiva. Kao što je opšte poznato, glagoli su promenjive reči koje označavaju radnju, stanje u kome se neko ili nešto nalazi ili neko zbivanje. Ovde se čini da nam ne bi bilo od naročite koristi uputiti se u podelu glagola s obzirom na svršenost radnje, na svršene i nesvršene. Ali podela prema prelaznosti radnje ili, drugačije, glagolski rod, podela na prelazne i neprelazne glagole, možda bi nešto pridonela i razumevanju složaja angažovanja. Glagoli koji označavaju radnju koju vršilac vrši na nekom trpicu, svejedno da li je predmet ili živo biće, nazivaju se prelazni. Prelazni glagoli naprosto „traže“ objekat, traže predmet radnje, inače misao neće

biti potpuna. Kupio sam, dobio sam, uzeo sam... šta? Potreban je, neophodan je i vršilac i trpljenik radnje, da tako kažemo. „Janičije bистри Hegela“ bi, recimo, bio primer koji svedoči da se, uz glagol u službi predikata, koji nekom nešto radi, čini, ovde verovatno uzaludno „bistri“, u takvim konstrukcijama zahteva i subjekt koji nekom nešto čini, radi, ovom prilikom Janičije, i trpilac radnje, trpilac one radnje koju subjekt vrši na njemu, u najkraćem objekat, a u ovom slučaju ni kriv ni dužan (mada...) Hegel, odnosno, podrazumeva se, njegovi spisi. Svi takvi glagoli, glagoli koji traže objekat da bi ostvarili svoju radnju, prelazni su: aktivnost nekog subjekta „prelazi“ glagolom na objekt. I od takvih prelaznih glagola onda možemo da pravimo pasiv: „Hegel je (iz)bistren“. A „angažovan je“, na primer, „dušmanin“. Da li bi to dolazilo, kao što prirodno zvuči, „Angažovali smo dušmanina“? Ili od „Dušmanin se angažuje“? Gde je tu šta: ko trpi, a ko pomoću čega izaziva trpljenje?

U igru onda moraju da uđu i oni drugi, neprelazni glagoli. Njima ne treba objekat. Štaviše, uz njih nikako nije moguće zamisliti ili izmisliti objekat. „Idem“, „dolazim“, „spavam“, ne zahteva i, zapravo, ne trpi odgovor u vidu objekta: može se (u)kazati (na) neko vreme, mesto, cilj, način, ali nikako objekat. Neprelazni glagoli označavaju onu radnju koja se ne vrši na trpiocu i najčešće označavaju stanja. Kao kada se kaže: „Ti divljaš“ ili „Ti veneš“. Niko drugi do tebe ništa ne trpi. Radnja ostaje radnja na subjektu i ne prenosi se ni na kakav objekat, nema tranzicije. Da li bi to moglo da važi, da li bi u rečenične konstrukcije sa neprelaznim glagolima moglo da spada: „Ti se angažuješ“? Odgovor bi, ako mnogo ne grešim, morao da glasi „ipak ne“.

Jer, postoji još jedan glagolski rod, to jest još jedna vrsta glagola s obzirom na podelu prema prelaznosti radnje – tu su, dakle, i povratni ili refleksivni glagoli. Neizbežni znak prepoznavanja im je upravo rečca ili povratna zamenica „se“, u značenju „sebe“. U jednoj potpodeli dele se na prave i uzajamne. Pravi povratni glagoli bi bili kada se radnja vrši na subjektu, kada subjekat i objekat, i onaj koji je izvor trpljenja i onaj koji trpi, padaju ujedno, odnosno u „mene“ nekog „se“, kada se radnja koju vršim završava na tom „meni“ samom. „Šminkati se“, „brijati se“, „umivati se“, „tuširati se“, „češljati se“, „doterivati (montirati) se“ (da ostanemo samo na ili u kupatilu), bili bi protoprimeri takvog delanja, takvog vršenja radnje na sebi samom. „Angažovanost“, u najboljem slučaju, može da svedoči da je ta radnja već izvršena, a „angažovati se“, koja se na prvi pogled učinila zgodnim kandidatom za ovu grupaciju, čak ni to.

Češljam sebe samog bismo još i mogli jasno da predstavimo, ali angažujem sebe samog, sam vršim posao, akciju, radnju, na angažovanju sebe samog – tu ne samo da ne zvuči kao da se radi o nekakvom sanitarnom samonastojanju, uopšte radu na samom sebi, već ni o onome što hoćemo da

kažemo formulacijom „angažovati se“. Tu bismo možda pre da iskažemo da nešto izlazi iz mene samog, a ne da se vraća meni, na mene, što bi moglo da sugerise da u „angažovati se“ zapravo uopšte nije reč o povratnosti, pa onda čak ni o povratnom glagolu. Ili je možda reč o onoj drugi vrsti povratnosti, o uzajamnim povratnim glagolima, kada je potrebno (makar) dvoje, svakako drugi, za radnju koja se izriče, kada postoji uzajamnost činjenja koja se signalizira rečcom „se“. Tući možemo nekoga, ali „tući se“ podrazumeva uzajamnost; grliti možemo nekoga, ali „zagrliti se“ podrazumeva „povratnu spregu“ i tako dalje. A „angažovati se“? Ne, jamačno ne mislimo kada to kažemo da nam je drugi neophodan da uzvрати istom merom; ne mislimo naime uopšte o drugom, osim možda kao „trpiocu“ posledica naše angažovanosti, našeg stanja „biti angažovan/a/o“.

Gramatika, na svoju sreću, ima jedno zgodno pribežište: kad god nešto ne spada u uspostavljenu klasifikaciju, proglašava se „nepravim“ oblikom. Tako postoje i nepravilni povratni glagoli i u njih se svrstava, verovatno na čuđenje filozofski nabaždarenog uma, glagol „čuditi se“. Doduše i „veseliti se“. Konstrukcija je tu – glagol sa rečcom „se“ – ali se, to je za gramatiku problem, radnja niti vraća na „sebe“ niti vrši „uzajamno“. Rad na sebi tu pre izostaje nego što se može pretpostaviti – pa se čak razlika između pravih i nepravih glagola određuje prema tome da li uz glagol „razumno“ zvuči naglašen oblik povratne zamenice „sebe“. Da li bi onda najelegantnije bilo smestiti „angažovati se“ u nepravilne povratne glagole i biti miran izbegavši podvođenje i pod kakvo pravilo? Jezikoslovci bi po svoj prilici najradije tako postupili. Ionako izgleda da se pod povratnošću nekako doslovno misli dejstvo na sebe, ali ne i neki vid onoga što sačinjava filozofsku „refleksiju povratno na sebe“, nekakvu iz sebe autorefleksiju.

Nevolja je što ni „angažovati se“, u najmanju ruku bi se moglo reći: „uobičajeno“, nema to u vidu kada se izriče, nema u vidu nikakav deo koji se odnosi na rad na samom sebi, nikakvu refleksivnost. Utoliko možda zaista uopšte ne bi ni bilo „povratno“ (blago)glagolanje ili se ne bi, u smislu o kome je ovde reč, moglo svrstati u njega; njime se radije samo tvrdi da neko iz sebe ili čak sobom deluje. Veoma bi smela, da ne kažemo neopravdana, bila pretpostavka da „angažovati se“ nekako automatski znači ili podrazumeva i ikakvu promišljenost, ni u najelementarnijem smislu procenjene odluke: porivi, afekti, verovatno su češći uzrok angažmana, a daleko od toga da i u tom slučaju nismo trpioci. Takozvanih vlastitih, ali za nas odredbenih mehanizama: mi se angažujemo po ili prema njima, a nisu oni (izabrani) po nama.

Trpimo, ili barem može biti slučaj da trpimo, i nekog unutrašnjeg „se“, ukoliko uopšte jesmo neko „sebe“. Možda čak trpimo naročito onda kada „se angažujemo“, što će najčešće reći kada smo nečim isprovocirani da se

stavimo u pogon, iznutra i/ili spolja, kada se „aktiviramo“. Ako još jednom hotimice uzmemo za primer jednu „angažmanu“ srodnu reč, tu imenicu „aktivnost“, opet će samo naizgled protivrečno zvučati da „biti aktivan/na/no“, isto kao i „biti angažovan/a/o“, što se gramatike tiče, predstavlja čisti pasiv, trpljenje. Ali da li samo kada je reč o gramatici? Da li gramatika za volju vlastite urednosti falsifikuje stvari, obični jezik? I misao? Lako moguće, ponekad. Ali ponekad i razotkriva zablude potonjih. Sada valja pokazati da je to ovde slučaj, da „angažovanje“ jeste trpljenje ili potpada pod trpljenje, ne samo „gramatički“ govoreći.

Problem je dakle, svakako, u onom „se“ – a naročito ili tek onda kada ga se dočepaju filozofi. Oni imaju ili su imali običaj da poimeničuju glagole uopšte, ne bi li tako baratali suštinama, a posebno ili ponajdalje one glagole koji bi se kod nas nazvali pomoćnim, „je(ste)“, „bi(ti)“. Ne sporim da je to dalo značajne rezultate, u smislu neuporedivih filozofskih likova ili pojmovnog bogatstva teorije pri „najdubljem zahvatanju najširih horizonata“, niti tvrdim da je to lošiji pristup od drugih.⁸ Samo upozoravam na teškoće na koje su ukazale primedbe takvom „esencijalizovanju“, takvom već i imenovanju, a onda i zahvatanju tih nesumnjivo ključnih momenata koji se kriju iza „bivstva“, „sebstva“, „jastva“, u starijoj ovdašnjoj terminologiji „suća“, „žića“ i sličnih krupnica, a sve u sklopu brige ne više (samo) za proizvodnju angažmana u tako neku poopštenu bitnost (mada neka zaklinjanja u njega nesumnjivo imaju i takav prizvuk), već za značenje onog „angažovati se“.

Kao što neodmerena hipostaza i apsolutizacija onog „je“ i „biti“ može da vodi ispraznosti, ukoliko se u hegelovskom maniru opredmeti u „čisto nastajanje“ ili u hajdegerovskom u „bivstovavanje“, pa je opominje trivijalna istina da kopula ili pomoćni glagol, makar ponekad, igra jedino odgovarajuću ulogu kao „gramatički žeton za sintezu suda“ (Adorno 1974: 243), tako se možda emfatički supstancijalizuje i ono „se“, lavirajući između svojih funkcija gradivne rečce povratnih, refleksivnih glagola i lične zamenice svakog lica. I tako bi se moglo primetiti da napredovanje „se“ do „sebstva“ predstavlja instaliranje jednog koliko tajanstvenog toliko i iluzornog entiteta koji proizlazi iz misaone zbrke i neupućenosti u gramatiku ili nasilja nad njom: to nabreklo „sebstvo“ se tada raskrinkava kao ništa drugo do „besmislica filozofa koja se sastoji u nerazumevanju refleksivnog izgovora“ (Kenny 1988: 4). „Se“ je, kaže ova primedba, samo reč koja se koristi da bi se izrazila povratnost, koicidenciju objekta i subjekta, bilo reči ili

8 Za odbranu operativnosti filozofskog i društvenoteorijskog pojma „sebstvo“, sve i da rezultat istraživanja na njegovom tragu nije (uvek) potvrdio izvesnost njegovog postojanja, videti, na primer, James 1950: 301; Nozick, 1981: 91; Dennett, 1991: 426-427; Strawson 1997; Olson 1999; Gallagher 2000; Leary & Tangney 2012.

aktivnosti koju ona reprezentuje („Nehotice se posekla“; „On se muči“) – ali ne postoji entitet na koji ona samostalno referiše ili, u svakom slučaju, ne smemo zbog jednog „se“ da pretpostavimo da postoji nešto što vlada ponašanjem ličnosti kao da je ona samovlasna, nešto što jamči da ličnost ostaje ona sama u svakom „svom“, u svakom „se“-preduzeću (Velleman, 2005: 354-355).⁹

Angažman je, onda, možda i moguće shvatiti kao angažovanje sebe, ali se to „sebe“ ne sme naduvavati, ali štaviše i tada, onome ko se uopšte pita, (pre)ostaje i pitanje – kog „sebe“. Postojanje nekog „sebe“ onda ni u „angažovati se“ svakako ne treba podrazumevati, osim kao nužnu – upravo to, gotovo u deminutiv stavljen gramatički entitet – „rečcu“ za izgradnju rečenice. Mera u kojoj je takvo nekakvo „sebstvo“ podrazumevano ili čak naglašeno, mera u kojoj „se“ treba da signalizira ili švercuje neku supstancijalnu referencu, mogla bi biti jedino indeks upravo suprotnog od onoga što bi takva upotreba „angažovanja“ da implicira: indeks manjka autoreferentnosti, a nekmoli (auto)refleksivnosti. Problematičnosti glagolskih prideva trpnih pridružuje se tako problematičnost povratnih glagola i produžava u misaone sklopove.

A tamo se, ukoliko se najzad pojavi „momenat samosvesti“, ispostavlja problem u formi u kojoj je oduvek bio problem: opravdanje angažmana. Čak i iz najmetafizičkije optike: zašto angažman uopšte jeste umesto da ništa nije, umesto da smo pasivni? Na stranu opet pitanje koliko to podrazumeva da je pasivnost normalna, a da je teret dokazivanja na angažovanju, na preduzimanju angažmana, na laćanju angažovanosti. Ni vizija nužne, dakle prinudne, uvek već situiranosti, unapred smeštenosti, bačenosti u ovakav ili onakav angažman, ne svedoči o njegovoj opravdanosti – možda pre upravo suprotno – a pogotovo ne svedoči o opravdanosti izbora i „kvaliteta“ angažmana; tu već izvesno može da stoji: „naprotiv“. Angažman sam sobom nije unapred ničim opravdan, kao što nije ni opravdanje ni za šta, i nikako ne može, najzad, pravdati ni sam sebe. Angažman potrebuje razlog, on traži opravdanje – njemu je opravdanje preko potrebno. Osim ukoliko ga ne proširimo do one bezobalne predstave ljudske delatnosti uopšte. Opravdanje angažmana počiva obično na nekim normativnim osnovama koje, ukoliko ih angažovani ne dovodi u pitanje ili ih smatra neupitnim, mogu samo da svedoče o sindromu hiperaktivnog deteta.

Zastupanju angažmana, ispražnjenog od svakog sadržaja, može se suprotstaviti, naravno, i refleksija ispražnjena od svakog angažovanja, osim

⁹ Zadržavam se na gramatičkom nivou, a klasična osporavanja diskurzivnog konstrukta sebstva od, recimo, Hjuma (Hume) (Hjum 1983; 222-231) do Frojda (Freud 1963: 285) ostavljam za drugu priliku.

upravo na samoj sebi, jedno slepo šljafovanje autorefleksije. Ali, ako je do očuvanja one dimenzije ospoljavanja koja se primišlja ili umišlja u predstavi društvenog, javnog, političkog i tako dalje, angažmana, angažmana takoreći van svoje „struke“, onda se njegova legitimacija nalazi u onome u čemu se i inače nalazi legitimacija svakog preduzeća: u zasnovanosti i u učinku, u promišljenoj odluci koja izdržava test najtežih osporavanja i u uspešnom izvođenju s obzirom na standarad ili žanr unutar koga se ispoljava. Angažovanje kojim se izlazi izvan „sebe“, moglo bi se reći, opravdano je samo ukoliko je dovoljno i skromno i obzirno u svom i otvoreno prema svakom drugom zastupništvu, zastupništvu drugih. I, u istom sklopu i ovde možda odlučujuće, ukoliko zna da je trpno, da „svojim“ angažovanjem mora pre svega da trpi „sebe“, a ne da se pretpostavlja, da mora da iskušava „sebe“ a ne da „se“ afirmiše.

Ako je moja nada iole opravdana, ta „trpnost“ bi mogla da baci drugačije svetlo na status angažovanja i preporuči se kao uvid koji bi bilo uputno da prethodi svakom, a naročito javnom, angažovanju. Trpljenje je nešto različito od pasivnosti. Subjekt je konstitutivno nepotpun, rekao bi Laku-Labart (Lacoue-Labarthe), pa otud sklon stanju impotencije – koje se ne sme misliti kao pasivnost. To je radije jedna *désistance*, stoička, aktivna egzistencija kao rezistencija, pouzdan način otpora identifikujućim figuracijama i svim formama totalizacije (Lacoue-Labarthe 1993). Trpljenje je, i pre i posle stoika, „pasija“, ono *passio*. Naravno, to je patnja, mučenje, bol, muka, stradanje, ali je čitava stvar, reklo bi se, u tome kakvo se držanje ili stav zauzima pri tome, kako se to „trpi“. Trpljenje je, pasija je, međutim, i to ne samo etimološki, (i) strast, žar, predanost i sklonost, uzbuđenje – ali je čitava stvar, reklo bi se, u tome šta će iz toga ispasti, čime će to ishodovati. Obrnimo samo stvar, bez namere da Marksa (Marx) postavljamo na glavu:¹⁰ čovek je angažovano biće jer je ili ukoliko je trpno biće.

Literatura

- „Angažirati. Značenje i definicija“ (2020), *Jezikoslovac*, <https://jezikoslovac.com/word/x5k5>, pristupljeno 19. marta 2020.
- Adorno, Theodor W. (1974), *Philosophische Terminologie*, tom II, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Adorno, Theodor W. (1997), *Gesammelte Schriften*, tom 10, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Aristotel (1970), *Organon*, prevod Ksenija Atanasijević, Beograd: Kultura, 1970.

¹⁰ Kao čulno biće, kaže niukoliko neangažovani Marks, „čovek je *trpno* biće, a budući da je biće koje oseća svoje patnje, on je *strastveno* biće“: „Strast, *passion*, čovekova je suštinska snaga koja energično teži prema svom predmetu“ (Marx 1985: 325).

- Aristotel (1992), *Kategorije*, preveo i priredio Filip Grgić, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Aurelije, Marko (2003), *Samom sebi*, Beograd: Dereta.
- Avramides, Anita (2001), *Other Minds*, London: Routledge.
- Berger, Ben (2011), *Attention Deficit Democracy: The Paradox of Civic Engagement*, Princeton: Princeton University Press.
- Ćosić, Pavle i saradnici (2008), *Rečnik sinonima*, Beograd: Kornet.
- Dennett, Daniel (1991), *Consciousness Explained*, Boston: Little, Brown & Company.
- Durkheim, Émile (1951), *Suicide: A Study in Sociology*, New York: Free Press.
- Freud, Sigmund (1963), „Introductory Lectures on Psychoanalysis”, u: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, tom. 15–16, London: Hogarth.
- Gadamer, Hans-Georg (1978), *Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike*, Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Gallagher, Shaun (2000), „Philosophical Conceptions of the Self: Implications for Cognitive Science”, *Trends in Cognitive Science* 4 (1): 14-21.
- Habermas, Jürgen (1980), *Teorija i praksa*, Beograd: BIGZ.
- Heraklit (1979), *Fragmenti*, Beograd: Grafos.
- Hjum, Dejvid (1983), *Rasprava o ljudskoj prirodi*, Sarajevo: “Veselin Masleša”.
- James, William (1950), *The Principles of Psychology*, New York: Dover.
- Jovanov, Rastko (2018), „Zašto angažman nije akcija? Prilog metodologiji studija angažovanosti“, predavanje na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, 16. maj, <https://www.youtube.com/watch?v=ZhURtv1-D8k> (pristupljeno 22. aprila 2020).
- Kenny, Anthony (1988), *The Self*, Milwaukee: Marquette University Press.
- Klajn, Ivan (2004), *Rečnik jezičkih nedoumica*, Beograd: Srpska školska knjiga.
- Klajn, Ivan (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Koprivica, Časlav D. (2014), *Filosofija angažovanja*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Krtolica, Igor, Adriana Zaharijević & Jelena Vasiljević (prir.) (2016), *Philosophy and Society* 27 (2), posebno izdanje: „Engaging Reflexivity, Reflecting Engagement“.
- Lacoue-Labarthe, Philippe (1993), *The Subject of Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Leary, Mark R. & June Price Tangney (2012), „The Self as an Organizing Construct in the Behavioral and Social Sciences“, u: Mark R. Leary & June Price Tangney (prir.), *Handbook of Self and Identity*, New York: The Guilford Press, str. 1-18.
- Levi-Stros, Klod (1978), *Divlja misao*, Beograd: Nolit.
- Marx, Karl (1985), „Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844“, u: Karl Marx & Fridrich Engels, *Rani Radovi*, Zagreb: Naprijed, 1985, str. 187-336.
- Montenj, Mišel de (2017), *Ogledi*, I–II, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Nozick, Robert (1981), *Philosophical Explanations*, Oxford: Clarendon Press.
- Olson, Eric T. (1999), „There is No Problem of the Self“, u: Shaun Gallagher & Jonathan Shear (prir.), *Models of the Self*, Thorverton: Imprint Academic, str. 49–61.
- Putnam, Robert D. (2008), *Kuglati sam: slom i obnova američke zajednice*, Novi Sad: Mediterran publishing.
- Risman, Dejvid (2007), *Usamljena gomila: studija o promeni američkog karaktera*, Novi Sad: Mediterran publishing.

- Rozanov, Vasilij Vasiljevič (2005), *Osamljenosti*, Beograd: Dereta.
- Sartr, Žan-Pol (1983), *Kritika dijalektičkog uma*, tom I, Beograd: Nolit.
- Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva: A-J, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Strawson, Galen (1997), „The Self“, *Journal of consciousness Studies* 4 (5/6): 405-428.
- Strawson, Peter (1977), *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*, London: Methuen.
- Šarić, Ljiljana & Wiebke Wittschen (2008), *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Velleman, J. David (2005), „Identification and Identity“, u: David Velleman, *Self to Self: Selected Essays*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 330-360.
- Vujaklija, Milan (1970), *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd: Prosveta.
- Wright Mills, Charles (1967), *The Sociological Imagination*, New York: Oxford University Press.
- Zaharijević, Adriana & Jelena Vasiljević (prir.) (2017), *Angažman: uvod u studije angažovanosti*, Novi Sad: Akademska knjiga, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

Predrag Krstić

ENGAGEMENT AND SUFFERING

Summary

The first part of the paper is devoted to the linguistic and logical analysis of the term, that is, the notion of engagement. It is argued that, contrary to its accustomed meaning, engagement implies a kind of sufferance; moreover, that it has the character of suffering. The second part of the paper draws on this conclusion and deals with the possibility that something not only passive but private can be the subject – or even the task – of the social sciences, since it might make sense to speak of engagement as a mental state. The concluding part of the paper suggests that it is instructive to make a semantic distinction between “being engaged” and “engaging yourself”, and points to the more general troubles arising from the different understandings of that “self”. Finally, the possibility of a more nuanced understanding of engagement is exposed, if it is viewed from the aspect of the notion that was seemingly opposed to it, the notion of suffering.

Keywords

engagement, suffering, social sciences, self, passio